

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 4, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 38.2.64

М. М. Жибак,
д. е. н., доцент, ВП НУБіП України „Бережанський агротехнічний інститут”
Д. П. Черник,
ст. викладач, ВП НУБіП України „Бережанський агротехнічний інститут”

ОРГАНІЗАЦІЙНО ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ТА ПРИНЦИПИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

М. М. Zhybak,
Doctor of Economic Science, Professor of the agrarian economics and agro-business development department,
Separated subdivision of NUBIP Ukraine «Berezhany agrotechnical institute»
D.P. Chernyk,
Lecturer of the agrarian economics and agro-business development department,
Separated subdivision of NUBIP Ukraine «Berezhany agrotechnical institute»

ORGANIZATIONALLY ECONOMIC TERMS AND PRINCIPLES OF THE RATIONAL USE OF THE LANDED RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

В статті розглянуто необхідність формування організаційно- економічного механізму раціонального використання земельних угідь в сільськогосподарському виробництві, який повинен будуватися на таких принципах використання землі, які б забезпечили виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції на основі зростання культури землеробства на прикладі сільськогосподарських підприємств Тернопільської області.

In the article the necessity of forming organizationally of economic mechanism of the rational use of the landed lands is considered for an agricultural production that must be built on such principles the uses of earth, that would provide the production of competitive agricultural goods on the basis of всезростаючої culture of agriculture on the example of agricultural enterprises of the Ternopil region.

Ключові слова: сільськогосподарські угіддя, принципи раціонального використання, організаційно економічний механізм.

Key words: agricultural lands, principles of the rational use, organizationally economic mechanism.

Постановка проблеми. Раціональне використання і охорона земельних ресурсів завжди була в центрі уваги українського суспільства. Це пов'язано з багатоплановістю експлуатації землі як об'єкта господарської діяльності людини, її обмеженістю у просторі, незамінністю та не відтворюваністю. В умовах ринкової економіки актуальність цієї проблеми все більш зростає у зв'язку з конкурентними умовами виробництва, які потребують від всіх суб'єктів аграрного підприємництва забезпечити оптимальне використання наявних факторів виробництва, і насамперед земельних ресурсів.

Незважаючи на важливість і гостроту проблеми та багато чисельні теоретичні напрацювання провідних вчених щодо шляхів раціонального використання і охорони земельних ресурсів на практиці вирішення цієї проблеми на сьогодні досягнуто не в повній мірі, а навпаки рівень використання земельних ресурсів та їх екологічний стан погіршується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення раціонального використання, збереження і відтворення земельних ресурсів в сучасних умовах присвячена значна кількість наукових праць провідних вітчизняних вчених таких як : Д.І. Бабміндра, С.Ю. Булигін, В.М. Волощук, В.В. Горлачук, М.Д. Гродзинський, Г.Д. Гуцуляк, Д.С. Добряк, А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський, С.О. Осипчук, А.Я. Сохнич, О.Г. Тараріко, В.М. Трегбчук, А.М. Третяк, А.Д. Юрченко та ряд інших.

Їх наукові напрацювання лягли в основу концепції раціонального використання земельних ресурсів та створення відповідної законодавчої бази, необхідної для врегулювання проблемних питань стосовно використання земельних угідь в цілому та сільськогосподарських підприємствах зокрема.

Разом з тим, багато аспектів раціоналізації землекористування, особливо в світлі останніх законодавчих змін залишаються невирішеними як в методичному, так і практичному відношеннях. Деякі з них є дискусійними і потребують більш детальних наукових досліджень та обґрунтувань.

Постановка завдання. Мета даного дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні принципів раціонального землекористування та удосконаленні організаційно-економічного механізму їх реалізації в умовах формування нових земельних відносин.

Вклад основного матеріалу дослідження. Раціональне використання земельних ресурсів у сільському господарстві передбачає виробництво сільськогосподарської продукції, з метою максимального задоволення потреб населення у продуктах харчування, при забезпеченні відновлення природної родючості ґрунту, збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів і екологічності їх використання.

В сучасних умовах господарювання, що характеризується певною відсутністю надійного державного економічного і екологічного контролю за характером використання земельних угідь та дотриманням відповідної законодавчої бази стосовно використання земельних угідь, посилюються тенденції споживацького ставлення до землі, а в сільськогосподарському виробництві – до ігнорування екологічних вимог і переслідування короточасних економічних інтересів.

Тому при визначенні принципів раціонального землекористування на першому місці має бути принцип **національних інтересів**, який ставить загальнонародні інтереси вище інтересів особистості.

Раціональне використання ресурсів сільськогосподарського виробництва, в т.ч. і сільськогосподарських угідь залежить від багатьох факторів. Одним із найважливіших є обґрунтоване формування структури виробництва і, в першу чергу, структури посівних площ сільськогосподарських культур у всіх категорій землевласників і землекористувачів, так як порушення чергування культур в сівозміні прямо веде до виснаження ґрунтів та зниження їх продуктивних властивостей.

Якщо ми проаналізуємо динаміку посівних площ сільськогосподарських культур в Тернопільській області (табл.1, рис.1), то побачимо, що її зміни не в повній мірі відповідають проголошеній концепції забезпечення раціонального використання сільськогосподарських угідь.

Таблиця 1

Посівні площі основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств
Тернопільської області (тис. га)

Показники	Роки						2011р.+, -до 1990р.
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	
Вся посівна площа	916,9	878,2	793,9	695,1	760,3	778,3	-138,6
Зернові культури	408,1	383,1	406,7	451,1	465,9	468,9	+60,8
Озимі зернові	200,0	192,5	163,9	199,4	216,8	200,8	+0,8
у тому числі пшениця	192,5	182,8	153,6	183,1	199,8	184,1	-8,4
жито	6,2	8,2	9,3	12,9	3,2	5,0	-1,2
ячмінь	1,3	1,5	1,0	3,4	13,8	11,7	+10,4
Ярі зернові	208,1	190,6	242,8	251,7	249,1	268,1	+60,0
у тому числі пшениця	0,1	0,9	37,0	52,0	40,7	41,3	+40,2
ячмінь	86,0	97,6	109,2	115,4	102,4	83,2	-2,8
овес	11,7	11,6	14,1	12,4	7,0	5,4	-6,3
кукурудза	23,1	22,0	25,8	35,0	75,5	110,5	+87,4
просо	0,0	0,0	1,8	0,1	0,4	0,4	+0,4
гречка	16,7	15,2	31,4	17,9	12,2	20,0	-3,3
зернобобові	70,5	43,3	23,3	18,6	10,6	7,3	-63,2
Технічні культури	120,7	102,8	95,9	79,9	158,1	165,3	-1,2
у т. ч. цукрові буряки	107,3	92,9	73,0	56,3	61,2	60,6	+10,4
соняшник	0,0	0,1	1,6	1,2	11,9	13,5	+60,0
ріпак	9,2	7,9	19,0	18,9	54,2	57,4	+40,2
соя	0,3	0,0	0,1	0,5	25,0	30,2	+29,9
Картопля	63,9	63,7	72,8	58,1	57,4	65,5	+1,6
Овочі відкритого ґрунту	10,3	11,0	12,7	9,2	9,4	10,9	+0,6
Кормові культури	313,3	317,1	205,5	96,5	69,2	67,1	-246,2
У т.ч. кормові коренеплоди	25,8	20,5	17,0	15,7	13,6	14,1	-11,7
у т. ч. кукурудза на силос і зелений корм	124,9	88,6	47,9	14,0	8,6	8,8	-116,1
багаторічні трави	94,6	103,1	75,2	35,1	26,7	25,3	-69,3
однорічні трави	66,5	104,1	64,7	31,6	20,3	18,9	-47,6

Зокрема в 2011 році на 138,6 тис. га зменшилася вся посівна площа, що складає 15,1% від рівня 1990 року. Незважаючи на те, що в Тернопільській області рівень розораності сільськогосподарських угідь був найвищим в Україні, однак таке значне вилучення цінних родючих земель з господарського обороту не свідчить про раціональне їх використання. Земельні угіддя це загальнонародне надбання, національне багатство теперішніх і майбутніх поколінь, а їх раціональне використання — це таке використання, яке відповідає їх цільовому призначенню, забезпечує високу ефективність землекористування та охорону, спрямовану на запобігання необґрунтованого вилучення земель сільськогосподарського призначення, захист від антропогенного впливу.

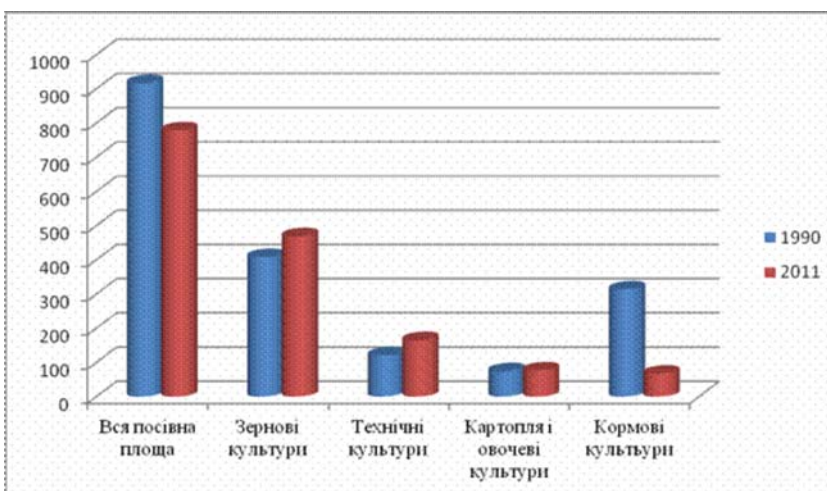

Рис. 1. Динаміка посівних площ основних сільськогосподарських культур в Тернопільській області за період з 1990 по 2011р.

В сучасних умовах, в контексті сталого розвитку сільських територій, важливим принципом в процесі використання земельних угідь є забезпечення соціальної функції землеволодіння і землекористування, згідно з якою земля повинна використовуватися ефективно, за цільовим призначенням, без втрат корисних властивостей і погіршення стану довкілля.

Як видно з даних таблиці 2 найбільшу площу посіву сільсько-господарських культур в Тернопільській області займають зернові – 60,3% від всіх посівів, що на 15,8% більше ніж в 1990 році.

Таблиця 2
Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств в Тернопільській області (відсотків)

	Роки						2011р.+, - до 1990 р.
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	
Вся посівна площа	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Зернові культури	44,5	43,6	51,2	64,9	61,3	60,3	+15,8
Озимі зернові	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ярі зернові	49,0	50,2	40,3	44,2	46,5	42,8	-6,2
у т. ч. зернобобові	51,0	49,8	59,7	55,8	53,5	57,2	+6,2
Технічні культури	13,2	11,7	12,1	11,5	20,8	21,2	+8,0
у т. ч. цукрові буряки	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
рпак	88,9	90,4	76,1	70,5	38,7	36,7	-52,2
соняшник	0,0	0,1	1,7	1,5	7,5	8,2	+8,2
соя	7,6	7,7	19,8	23,7	34,3	34,7	+27,1
Картопля і овоче-баштанні культури	0,2	0,0	0,1	0,6	15,8	18,3	+18,1
	8,1	8,6	10,8	9,7	8,8	9,9	-1,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

у т.ч. картопля	85,4	84,7	84,8	85,9	85,5	85,1	-0,3
Овочі відкритого ґрунту	13,8	14,6	14,8	13,6	14,0	14,2	+0,4
Кормові культури	34,2	36,1	25,9	13,9	9,1	8,6	-25,6
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч. кукурудза на силос і зелений корм	39,9	27,9	23,3	14,5	12,4	13,1	-28,8
багаторічні трави	21,2	32,8	31,5	32,7	29,3	28,2	-7,0
однорічні трави	30,2	32,5	36,6	36,4	38,6	37,6	+7,4

Причому, в складі зернових зросла частка ярих культур на 6,2% і відповідно знизилася питома вага озимих. Проте, в складі ярих зернових, посівні площі під зернобобовими культурами, які серед зернових є найкращими попередниками, знизилася на 15,7%. Відбулися значні зміни і в структурі посівних площ технічних культур. Якщо загальна їх питома вага в структурі посівів зросла в 2011 році в порівнянні з 1990 роком на 8%, то питома вага посівів цукрових буряків серед технічних культур зменшилась більш як на половину (52,2%), зате зросла доля ріпаку і сої на 27,1% та 18,1% відповідно. Практично без змін залишилася частка картоплі і овочів відкритого ґрунту. В той же час як по групі кормових культур спостерігаємо значне зменшення їх в структурі посівів – на 25,6%. В тому числі найкращих попередників в польовій сівозміні - посівів багаторічних трав - стало в 2011 році в порівнянні з 1990 роком менше на 7%.

Якщо порівняти фактичну структуру посівних площ в 2011 році з рекомендованою для зони стійкого зволоження лісостепу (60% – зернові, 20% – технічні і 20% – кормові культури, з них багаторічні трави – 10%), то побачимо, що значно меншою від рекомендованої є частка кормових культур і саме багаторічних трав.

Ґрунтового наукового аналізу потребують наслідки функціонування існуючих в Україні механізмів охорони та відтворення сільськогосподарських земель при яких екологічний їх стан, з часом, лише погіршується. Наявність в достатній кількості придатних для сільськогосподарського виробництва родючих земель, сприятливий клімат є вагомими передумовами розвитку українського ринку екологічно чистої продукції.

Сучасна концепція раціонального землекористування повинна ґрунтуватися також на принципах високоєфективного і екологічнобезпечного використання земельних ресурсів, підвищення родючості та охорони ґрунтів, які сприятимуть посилення конкурентних позицій сільськогосподарських підприємств та підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Одним з показників конкурентоздатності сільськогосподарських підприємств є досягнутий рівень урожайності сільськогосподарських культур, який також безпосередньо характеризує рівень віддачі від використання земельних ресурсів. Як видно з даних таблиці 3, найбільшу питому вагу в структурі посівних площ Тернопільської області складають зернові культури. Проаналізуємо їх урожайність та визначимо критичну точку виробництва (табл. 3, 4).

Таблиця 3.

Групування сільськогосподарських підприємств за урожайністю зернових культур в Тернопільській області у 2011 році

Показники	Кількість підприємств		Зібрана площа		Валовий збір	
	одиниць	% до загальної кількості	тис.га	% до загальної площі	тис.ц	% до загально-ного валового збору
Підприємства – всього	956	100,0	334,0	100,0	14710,3	100,0
з них отримали з 1 га						
до 10,0 ц	79	8,3	3,3	1,0	25,0	0,2
10,1–15,0 ц	84	8,8	5,8	1,7	73,5	0,5
15,1–20,0 ц	169	17,7	13,7	4,1	244,5	1,7
20,1–25,0 ц	177	18,5	26,2	7,8	606,6	4,1
25,1–30,0 ц	124	13,0	25,7	7,7	723,8	4,9
30,1–40,0 ц	157	16,4	81,0	24,3	2864,2	19,5
40,1–50,0 ц	78	8,1	70,6	21,1	3183,8	21,6
понад 50,0 ц	88	9,2	107,7	32,3	6988,9	47,5

Як бачимо з даних таблиці 3 в 2011 році серед усіх категорій землекористувачів в Тернопільській області тільки в 65,2% з них урожайність зернових культур була більше 20,1 ц/га, тобто для 34,8% підприємств виробництво зернових було збитковим.

За нашими розрахунками (табл. 4) точка беззбиткового виробництва зернових в 2011 році склала 20,8 ц. Отже, площа на якій урожайність в цьому році була менше критичної точки (20,8 ц/га) становила 12,3% від всієї зібраної площі. Це при тому, що в 2011 році в Тернопільській області отримано рекордну урожайність зернових – 41 ц/га, яка є вищою від середнього досягнутого рівня за останні 5 років на 9,0 ц/га. Одержані результати також дозволяють зробити висновок, що в інші роки площа зайнята під зерновими які мають урожайність нижчу критичної точки беззбиткового виробництва, значно більша.

Таблиця 4.

Розрахунок точки беззбитковості для зернових культур

Показники		
1	Урожайність, ц/га	41,0
2	Ціна за 1 ц, грн.	140,8
3	Постійні виробничі витрати, грн. 22,3 %	1058,0
4	Змінні виробничі витрати, грн. 77,7 %	36,89,6
5	Змінні виробничі витрати, грн. на 1 ц	89,95
6	Сумарні витрати, грн. (р.3+р.4)	4747,6
7	Доходи від реалізації, грн.	5772,8
8	Маржинальний (валовий) прибуток, грн. (р.7–р.4)	2083,2
9	Прибутковість за маржинальним (валовим) прибутком (р.8/р.7)х100	36,1
10	Точка беззбитковості ц/га (р.3/р.2 - р.5)	20,8

Забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення передбачає також досягнення економічно доцільного й екологічно безпечного рівня віддачі від одиниці цих ресурсів, дотримання збалансованості та необхідного рівня вмісту поживних речовин у ґрунті, запобігання різним видам ерозії, запровадження екологічно безпечних технологій обробітку ґрунту і вирощування сільськогосподарських культур. Причому вирішення екологічних проблеми при використанні земельних ресурсів в сучасних умовах виходять на перший план перед економічними.

Власник землі, справжній господар, плануючи отримання з року в рік високих прибутків, завжди порівнює їх з ресурсними затратами, які забезпечують цей прибуток. Наприклад, вирощування озимої пшениці урожайністю в 30 ц/га (за умови відчуження супутньої продукції) супроводжується втратою гумусу в кількості 0,67 т/га, а при досягненні урожайності 50 ц/га втрати гумусу вже складатимуть 1,207 т/га, тобто більш майже вдвічі. Якщо не компенсувати втрат гумусу, вивнесеного з ґрунту врожаєм і супутньою продукцією, то настане час, коли навіть підвищені дози мінеральних добрив не матимуть позитивного впливу на ріст урожайності. Ґрунт буде деградувати. Для повернення йому попередньої родючості будуть потрібні значно більші кошти, ніж прибуток, отриманий від зростання врожайності.

Але таких наслідків можна уникнути, якщо під час використання землі здійснювати всі необхідні заходи щодо відтворення і підвищення родючості ґрунту, і насамперед збереження балансу гумусу в ґрунті.

Проблема збереження гумусу, як джерела необхідних для рослин поживних речовин, заслуговує на особливу увагу, бо в умовах обмеження сировинних ресурсів для виготовлення мінеральних добрив та їх значне подорожчання може суттєво вплинути на зменшення виробництва сільськогосподарської продукції. Крім того зниження вмісту в ґрунті гумусу послаблює процес засвоєння рослинами мінеральних добрив.

Найбільш доступним, простим і водночас економічно вигідним джерелом нагромадження гумусу в фунті є розширення посівів багаторічних бобових трав. У досліджуваному нами регіоні в 2011 році площа посіву багаторічних трав становить тільки 3,3% від всієї і щорічно скорочується, що прямо пов'язано з скороченням поголів'я ВРХ, але при еколого - економічному обґрунтуванні сівозмін, які повинні базуватися на принципах раціонального землекористування, їм відводиться чільне місце.

Сьогодні виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції можливе лише на основі постійно зростаючої культури землеробства. Підвищення родючості ґрунтів є необхідною умовою для запровадження передових агротехнологій за раціонального використання місцевих ґрунтово-кліматичних ресурсів, засобів інтенсифікації та системи сівозмін. У сучасному землеробстві з поглибленням процесів спеціалізації та концентрації виробництва роль сівозмін зростає. Ні добрива та зрошення, ні пестициди, що застосовуються при вирощуванні сільськогосподарських культур, не дають можливості повністю позбавитись від

бур'янів, шкідників та хвороб. Більше того, чим краще удобрюються, зрошуються земельні угіддя, тим сприятливіші умови створюються для розвитку бур'янів і хвороб. Тому наступним принципом раціонального використання землі має бути визначення спеціалізації сільськогосподарських підприємств з врахуванням заходів щодо відтворення і підвищення родючості ґрунту, і насамперед збереження балансу гумусу в ґрунті. Цьому має передувати комплекс організаційно-виробничих заходів щодо впорядкування угідь та досягнення збалансування економічних, соціальних і екологічних інтересів.

Висновки. В умовах надмірного антропогенного навантаження все більшого значення набувають екологічно чисті ґрунти як основа виробництва екологічно чистої продукції, а тому раціональне використання і охорона земельних ресурсів - одна з найважливіших проблем сучасності.

Аналіз динаміки використання сільськогосподарських угідь, структури посівних площ та урожайності основних сільськогосподарських культур в Тернопільській області свідчать про поглиблення цієї проблеми та про необхідність формування організаційно економічного механізму використання земельних угідь в сільськогосподарському виробництві який повинен будуватися на таких принципах використання землі, які б забезпечили виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції на основі всезростаючої культури землеробства.

Обов'язковою умовою дійового функціонування механізму є органічне поєднання таких принципів як :

– концентрація земель у найкращих землевласників що створює сприятливі умови забезпечення соціальної функції з дотриманням пріоритету національних інтересів;

– забезпечення цільового використання землі і недопущення вилучення для несільськогосподарських потреб особливо цінних продуктивних земель;

– узгодження економічних та екологічних інтересів суспільного виробництва;

– максимальне врахування всіх умов, насамперед спеціалізації сільськогосподарських підприємств, та екологічних вимог для поліпшення стану та відтворенні родючості ґрунтів і насамперед запровадження науково обґрунтованих сівозмін;

– досягнення сталого розвитку територій і використання їх як сукупності складних природних і антропогенних екосистем для виробництва конкурентоздатної сільськогосподарської продукції з врахуванням їх особливостей;

– посилення державного економічного і екологічного контролю за характером використання земельних угідь та дотриманням відповідної законодавчої бази стосовно їх використання.

Література:

1. Добряк Д.С., Мартин А.Г. Землеустрій – наукова основа раціонального використання та охорони земель./ Д.С. Добряк, А.Г. Мартин. // Землеустрій та кадастр. – 2006. – № 1. – С.10 – 15.

2. Мартин А.Г. Деякі підходи до еколого-економічного вдосконалення структури земельних угідь /А.Г. Мартин //Науковий вісник НАУ. – 2003. – Вип. 68. – С. 230–233.

3. Трегобчук В.М. Раціональне використання та всебічна охорона земель – головні чинники продовольчої і національної безпеки/ В.М. Трегобчук // Землевпорядкування. 2001. – № 1. – С. 36–41.

4. Прус Ю.О. Оренда землі як економічна система / Ю.О. Прус // Вісник Львівського державного аграрного університету. Економіка АПК. – Львів: ЛДАУ, 2006. – № 13. – С. 627–634.

5. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік / [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській

Стаття надійшла до редакції 13.04.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"